

การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯในช่วงรัชกาลที่ 5 - 7 และผลกระทบทางสภาวะแวดล้อมต่อประชาชน

นางสาวเขาวรรคณ์ พุฒิมานรทีกุล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

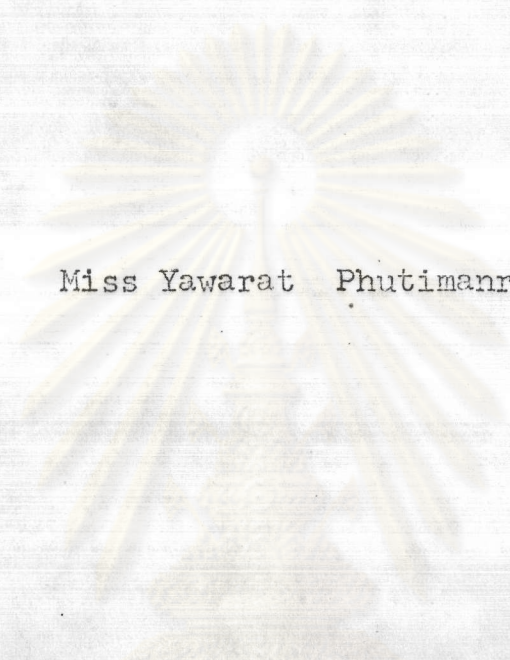
พ.ศ. 2527

ISBN 974-563-693-2

008690

i 17070107

THE CHANGES OF BANGKOK DURING THE REIGNS OF KING RAMA Vth-VIIth
AND ITS SUBSEQUENT ENVIRONMENTAL IMPACT ON THE PEOPLE

Miss Yawarat Phutimanrdegul

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of The Requirements
for the Degree of Master of Arts

Department of History

Graduate School

Chulalongkorn University

1984

การใช้ที่ดิน ปรากฏการณ์สำคัญจากการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ : ปัญหาจากเงื่อนไขทางกายภาพและภาพสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของบทบาทหน้าที่และคุณประโยชน์ใช้สอยของเมือง นโยบายและบทบาทของรัฐในการแก้ปัญหาของเมืองและการจัดการระบบสุขภาพและนโยบายและบทบาทของรัฐในการพัฒนาระบบชลประทานเพื่อสนองรับการเปลี่ยนแปลงของเมืองภายใต้ระบบเศรษฐกิจเกษตรกรรมเพื่อการค้า ซึ่งประเด็นต่าง ๆ ดังกล่าวล้วนแสดงถึงความเป็นเงื่อนไขที่ทำให้รัฐไม่สามารถพัฒนาเมืองและความคุ้มครองการใช้ที่ดินได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาสภาวะแวดล้อม อันจะส่งผลกระทบต่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านคุณภาพชีวิต

จากสภาพการณ์การเปลี่ยนแปลงของเมืองกรุงเทพฯ และการพิจารณาถึงเงื่อนไขและปัจจัยทางกายภาพและทางสังคมต่อการเปลี่ยนแปลงของเมืองดังกล่าวข้างต้น ได้นำผลการศึกษาดังกล่าวมาศึกษาต่อถึงสภาพสังคมกรุงเทพฯ ในช่วงรัชกาลที่ 5-7 โดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์เชิงปฏิสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของเมืองและผลกระทบทางสภาวะแวดล้อมต่อประชาชน ผลปรากฏว่า สภาพสังคมที่ชนชั้นสูงและกลุ่มผู้ประกอบการในภาคพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรม กับชนสามัญ ได้แก่ กลุ่มกรรมกรและชาวนาในชนเมืองและปริมณฑลกรุงเทพฯ มีความเหลื่อมล้ำกันมากทางด้านสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคม และการที่ที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญตกอยู่ในมือของกลุ่มครองอำนาจทางเศรษฐกิจ ตลอดจนการที่เมืองกรุงเทพฯ ได้รับการพัฒนาทางวัตถุเป็นแบบเมืองสมัยใหม่ ทำให้วิถีการดำรงชีวิตของประชาชนกรุงเทพฯ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และก่อกำเนิดวัฒนธรรมเมืองที่มีเงินตราเป็นเครื่องเกื้อหนุน โดยมีชนชั้นสูงและกลุ่มผู้ประกอบการเป็นผู้มีบทบาทนำทางวัฒนธรรม ความแตกต่างทางฐานะทางเศรษฐกิจ และช่องว่างทางวัฒนธรรมระหว่างชนชั้นสูงและกลุ่มผู้ประกอบการกับชนสามัญที่บังเกิดขึ้น ทำให้ความสามารถในการปรับตัวของประชาชนสองชนชั้นดังกล่าวภายใต้ระบบเศรษฐกิจและวิถีการดำรงชีวิตแบบใหม่ในสังคมเมืองมีไม่เท่าเทียมกัน โดยที่ฝ่ายชนสามัญ ได้แก่ กลุ่มกรรมกรและชาวนา จะเป็นฝ่ายได้รับผลกระทบทางสภาวะแวดล้อมทางสังคมและคุณภาพชีวิตในด้านลบ สภาพสังคมดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายของชาวนาจากปริมณฑลกรุงเทพฯ เข้าไปหางานทำในชุมชนเมือง ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างปัญหาชุมชนแออัดและปัญหาสภาวะแวดล้อมอื่น ๆ ให้สูงขึ้น อันก่อให้เกิดวิวัฒนาการของปัญหาเมืองกรุงเทพฯ ถึงในปัจจุบัน

Thesis Title The Changes of Bangkok during The Reigns of King
Rama Vth - VIIIth and Its Subsequent Environmental
Impact on The People,
Name Miss Yawarat Phutipimanrdegul.
Thesis Advisors Assistant Professor Surapol Sudara, Ph.D.
Department History
Academic Year 1983

ABSTRACT

This thesis is aimed at studying the changes of Bangkok in the reigns of King Rama Vth - VIIIth and its subsequent environmental impacts on the people. The study will emphasize the changing situations, the causes of the changes under the geographical and social conditions and factors, and the subsequent environmental impacts on the people due to those changes.

The study of the changing situations had revealed that there were relationships between the economic factors and the changes of Bangkok after the Bowring Act. This brought about two types of the changes: the geographical expansion and the increasing role of the city in terms of commerce and industry. The most important cause of the changes was the increasing rate of land demand in the city which led to the consideration of the geographical and social conditions and factors that affected the changes of the city. These would prove how efficiently the government could develop the city and control the land exploitation when there was such a high demand.

After that, the causes behind the changing process under the geographical and social conditions and factors are brought into consideration. These causes are: the social institutions, the system of land proprietary right and the expansion of the city, the inequality of socio-economic status and the benefits of the government from the city development; the bargaining power of the social institutions and the community regulations and the land exploitation,

the important phenomena resulted from the changes of Bangkok, the problems of geographical conditions and the reflection of the changes in the role and the utilization of the city; the policy and role of the government in solving the city problems and the management of the sanitary system; and the government's policy and role in developing the irrigation system in order to comply with the changes of the city under the system of economic - agriculture for commerce. These mentioned causes brought into picture the conditions under which the government was unable to develop the city and efficiently control the land exploitation. Therefore, it led to the environmental problems which had the effects upon the people's way of life especially in terms of the quality of life.

Based on the changing situations of Bangkok and the consideration of the geographical and social conditions and factors mentioned above, this thesis has continued to study about the society in Bangkok in the reigns of King Rama Vth - VIIth by aiming at the **interaction** on the changes of the city, and the subsequent environmental impacts on the people. The result of the study is that there were factors which changed the people's way of life in Bangkok and created urban culture which had money support by having the aristocrats and the business groups took the leading role in the culture. These factors were: a wider gap in the socio-economic status between a group of the aristocrats and the commercial and industrial class and a group of the common men such as workers and peasants in suburban areas, the land which was the important factor was in the hands of the powerful economic groups, and the development in materials that changed Bangkok into a modern city. The differences in economic and cultural gap between the aristocrats, the business groups and the common men caused the difference in the adaptation of these two classes of people under the new economic system and way of life in the city. The common men, workers and peasants, were the ones who received negative effects from this new social environment and quality of life. This sort of society caused the peasants from the suburban areas to

migrate to urban areas in order to seek jobs. Hence, it increased the problems of community congestion and other surroundings problems which led to the growing of problems in Bangkok up till now.

ศูนย์วิจัยและพัฒนาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้สำเร็จได้ด้วยคุณูปการอย่างใหญ่หลวงจากอาจารย์ที่ปรึกษา คือผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุคารา ซึ่งเป็นผู้ให้แนวความคิดและคำแนะนำในการทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นอย่างดีโดยตลอด นอกจากนี้ยังเปรียบเสมือนเป็นครูผู้เป็นแบบอย่างให้ผู้เขียนได้เรียนรู้ถึงทัศนคติและวิธีการในการมองปัญหาต่าง ๆ อย่างกว้างขวางตลอดระยะเวลาที่ได้มีโอกาสร่วมทำงานทางวิชาการด้วยกัน

ความรู้และความเมตตาที่ได้รับจากคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระหว่างการศึกษาทั้งในระดับปริญญาตรีและโท ได้เป็นรากฐานอันสำคัญต่อความสำเร็จของการเขียนวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยความกรุณาจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธิดา สาระยา ซึ่งให้ข้อวิจารณ์และคำแนะนำที่มีประโยชน์ยิ่งต่อวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ นลอง สุนทราวาณิช ซึ่งเสียสละเวลาให้ข้อคิดเห็น ตลอดจน รองศาสตราจารย์ปิยนาด มุนนาค ผู้เป็นครูซึ่งให้ความเมตตาและห่วงใยแก่ผู้เขียนเสมอมา

ความสำเร็จในการศึกษาและการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้จะไม่สามารถบังเกิดได้หากมิได้รับการสนับสนุนในด้านโอกาสและเวลาในการศึกษาและทำวิทยานิพนธ์ จากอดีตผู้บังคับบัญชาของผู้เขียนในช่วงที่รับราชการ ณ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร.สุประคิษฐ์ มุนนาค คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย คุณมาสุข ปิยะอัจฉริยะ และอาจารย์วันทนี คำรังชัย และจากผู้บังคับบัญชาในปัจจุบันของผู้เขียน ณ ทบวงมหาวิทยาลัย ได้แก่ นายอาทร ชนเห็นชอบ ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย คุณวิบูลย์ พิณีจักษร และคุณจารุวรรณ ศรียาภย์

ด้วยความช่วยเหลือทั้งในเรื่องเอกสารตำรา คำแนะนำ และกำลังใจจากพี่และเพื่อนผู้เป็นที่รักยิ่งต่อไปนี้ ได้มีผลอย่างสำคัญที่สุดต่อความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ ได้แก่ คุณวารุณี ไอสถารมย์ อาจารย์อัญชลี สุธายัตต์ คุณอัจฉราพร กุมุทพิสมัย คุณชุนทเคช พรหมเศรษฐี อาจารย์ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์ และอาจารย์นฤมล ศรีกิจการ

ความรักความห่วงใย คำปลอบประโลมใจ และความช่วยเหลืออันนับประการ
 ที่ผู้เขียนได้รับระหว่างการศึกษาวิชานิติศาสตร์ จากพี่ เพื่อน และน้องที่รักยิ่งต่อไปนี้ และจาก
 อีกหลายท่านที่มีใค้กล่าวนาม ได้มีผลอย่างสำคัญต่อความสำเร็จของการทำวิทยานิพนธ์ใน
 ครั้งนี้ และเป็นความซาบซึ้งใจที่จะคงอยู่ในความทรงจำของผู้เขียนตลอดไป ได้แก่ อาจารย์
 สุชาดา รัตนวิจิตร คุณศรีลักษณ์ สง่าเมือง คุณสุทธิพันธ์ ขุทรานนท์ คุณศิริพันธ์ บุญศิริ
 คุณนครศักดิ์ ชูสวัสดิ์ คุณเสรี-เคิมทิพย์ ปานจันทร์ คุณสายพิน เมฆสกุล คุณพลสุข รัตนทยานนท์
 คุณนาถฤดี ผลโลก คุณสุวรรณี คุลยอนุกิจ และคุณพรณี บัวเล็ก ตลอดจนเพื่อนร่วมรุ่นใน
 ระดับปริญญาโททั้ง 6 ท่าน ซึ่งมีเพียงแต่จะมีส่วนในความสำเร็จของวิทยานิพนธ์นี้เท่านั้น
 ยังมีส่วนช่วยเหลืออย่างสำคัญในระหว่างการศึกษาวิจัยด้วย ได้แก่ คุณครุณี แก้วม่วง
 คุณสุพิน เลหาศิรินาถ คุณดวงฤทัย หิรัญสถิตย์ คุณรัตนาวดี แก้วไชโย คุณสายทิพย์
 จิตติมาศ และคุณวิทยา ปานะบุตร

ด้วยความช่วยเหลือในการค้นคว้าข้อมูลของคุณชมนาค สุขเจริญ และด้วย
 ความร่วมมืออย่างดียิ่งของเจ้าหน้าที่ทุกท่านจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ ห้องวารสาร
 ห้องวารสารหนังสือพิมพ์ กองหอสมุดแห่งชาติ และห้องสมุดสถาบันต่าง ๆ ได้แก่ จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 และห้องสมุดสำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย ได้เป็นหัวใจสำคัญของความสำเร็จในการทำ
 วิทยานิพนธ์เรื่องนี้

ท้ายที่สุดด้วยความรักและความหวังของพ่อแม่และบุคคลในครอบครัว ได้เป็นแรง
 มุมนานอันสำคัญในการทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จนสำเร็จ

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณทุกท่านที่กล่าวนามมาแล้วข้างต้นนี้ ด้วยความรู้สึก
 ซาบซึ้งและสำนึกในพระคุณเป็นอย่างยิ่งมา ณ โอกาสนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญตาราง	ฐ
สารบัญแผนที่	ฑ
สารบัญภาพ	ฒ
บทนำ	1
บทที่ 1 สภาพการณ์การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯในช่วงรัชกาลที่ 5-7	11
สภาพกรุงเทพฯก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง	11
ปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง	22
ก. การเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิต	22
ข. การขยายตัวของกิจการทางเศรษฐกิจ	26
การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในช่วงรัชกาลที่ 5-7	33
บทที่ 2 เงื่อนไขและปัจจัยทางกายภาพและทางสังคมต่อการเปลี่ยนแปลง ของกรุงเทพฯและผลกระทบทางสภาวะแวดล้อมต่อประชาชน ในช่วงรัชกาลที่ 5-7	53
สถาบันสังคมและระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินกับการ ความเหลื่อมล้ำของสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคมกับการแสวง ประโยชน์จากการพัฒนาเมืองโดยรัฐ	80
อำนาจการครอบครองของสถาบันสังคมกับการจัดระเบียบชุมชน และการใช้ที่ดิน	92
ปรากฏการณ์สำคัญจากการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ : ปัญหา จากเงื่อนไขทางกายภาพและภาพสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของ บทบาทหน้าที่และคุณประโยชน์ใช้สอยของเมือง	103

ก. การลดบทบาทลงของคลองและธารที่ขุดขุดขึ้นของถนน กับปัญหาสภาวะแวดล้อม	103
ข. การทำลายป่าและกำแพงเมืองเพื่อการขยายตัวของ เมือง : ภาพสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของบทบาทหน้า ที่ของเมือง	121
นโยบายและบทบาทของรัฐในการแก้ปัญหาของเมืองและการใช้ ระบบสุขภาพ	125
ก. การใช้การสร้างถนนเป็นวิธีการหนึ่งเพื่อแก้ปัญหาความ สกปรกและขยะมูลฝอย	125
ข. การใช้มาตรการทางกฎหมายด้วยการออกพระราชบัญญัติ และกฎหมายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง	130
ค. การใช้ระบบสุขภาพและแนวความคิดในการจัดการ ผังเมือง	136
นโยบายและบทบาทของรัฐในการพัฒนาระบบชลประทานเพื่อ สนองรับการเปลี่ยนแปลงของเมืองภายใต้ระบบเศรษฐกิจ เกษตรกรรมเพื่อการค้า	144
บทที่ 3 สภาพสังคมกรุงเทพฯในช่วงรัชกาลที่ 5-7 : ปฏิสัมพันธ์กับการเปลี่ยน แปลงของเมือง และผลกระทบทางสภาวะแวดล้อมต่อประชาชน	142
วัฒนธรรมเมืองกับความแตกต่างจากวิถีการดำรงชีวิตแบบเดิม	153
ก. กลุ่มสังคมภาคพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรม	154
ข. กลุ่มสังคมภาคเกษตรกรรม	164
ปัญหาสังคมเมืองและคุณภาพชีวิต	168
บทสรุป	176
บรรณานุกรม	178
ภาคผนวก	203
ประวัติผู้เขียน	214

สารบัญตาราง

		หน้า
ตารางที่ 1	จำนวนและมูลค่าของข้าวที่ส่งเป็นสินค้าออก พ.ศ.2400-2477..	24
ตารางที่ 2	จำนวนโรงสีระหว่าง พ.ศ.2401-2473	28

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนที่

		หน้า
แผนที่ 1	แสดงที่ตั้ง ค.บางกอกน้อยในสมัยอยุธยา.	14
แผนที่ 2	แสดงแนวคลองและกำแพงกรุงเทพฯ สมัยแรก.	17
แผนที่ 3	แสดงการใช้ที่ดินในกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 1.	20
แผนที่ 4	แสดงคลองที่ขุดก่อนการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง.	21
แผนที่ 5	แสดงที่ตั้งโรงสีและกิจการต่าง ๆ ตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา. . .	29
แผนที่ 6	แสดงตัวอย่างพื้นที่ที่มีการลงทุนขุดคลอง.	31
แผนที่ 7	แสดงการพัฒนากรุงเทพฯ ถึงปลายรัชกาลที่ 4.	35
แผนที่ 8	แสดงคลองขุดในสมัยรัชกาลที่ 4 ภายหลังจากสนธิสัญญาเบาริ่ง. . . .	36
แผนที่ 9	แสดงโครงสร้างกรุงเทพฯ ปลายรัชกาลที่ 5.	39
แผนที่ 10	แสดงคลองขุดใหม่ในรัชกาลที่ 5.	40
แผนที่ 11	แสดงรายละเอียดการใช้ที่ดินในกรุงเทพฯ พ.ศ.2444.	41
แผนที่ 12	แสดงการใช้ที่ดินหลักในเขตอำเภอชั้นในกรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ 7. . .	42
แผนที่ 13	แสดงถนนและสถานที่สำคัญในกรุงเทพฯ พ.ศ.2475.	43
แผนที่ 14	แสดงสภาพภูมิประเทศและพื้นที่การเกษตรของกรุงเทพฯ พ.ศ. 2454.	45

ศูนย์วิทยุโทรทัศน
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมทางการเมืองการปกครองของรัฐ	48
ภาพที่ 2 การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจ	50
ภาพที่ 3 การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมทางสังคม	52
ภาพที่ 4 เครื่องบ่งชี้ฐานะทางเศรษฐกิจสังคมของวัด	71
ภาพที่ 5 สภาพคลองในกรุงเทพฯ	105
ภาพที่ 6 สภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในสำเพ็ง	126
ภาพที่ 7 สภาพถนนในกรุงเทพฯ	129
ภาพที่ 8 เครื่องบ่งชี้ชนชั้นทางสังคมในกรุงเทพฯ	156/1
ภาพที่ 9 วิวัฒนาการของปัญหาสภาวะแวดล้อมถึงปัจจุบัน	175

ศูนย์วิทยเขตสุขภาพ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย